

Ignacy Waleski

 <https://orcid.org/0000-0002-4946-6923>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Katedra Gospodarki Samorządu Terytorialnego

ignacy.waleski@uni.lodz.pl

POSTRZEGANIE WARTOŚCI EKONOMICZNEJ KAPITAŁU KULTUROWEGO TRUDNEGO DZIEDZICTWA SOCYMODERNIZMU WŚRÓD SAMORZĄDÓW TERYTORIALNYCH W POLSCE

Abstrakt: Celem artykułu jest identyfikacja wartości zasobów architektonicznych dziedzictwa kulturowego socymodernizmu w opiniach urzędników miejskich odpowiedzialnych za kwestie związane z planowaniem przestrzennym, dziedzictwem kulturowym i polityką rozwoju miast. Postrzeganie zasobów wartościowych jest nie tylko istotnym czynnikiem determinującym skuteczną ochronę dziedzictwa, lecz także generującym efekty mnożnikowe, stymulującym rozwój społeczno-gospodarczy, wpływającym na poczucie tożsamości lokalnej oraz ożywienie i estetyzację przestrzeni miejskich. Prezentowane badania koncentrują się na obiektach specyficznych, tzn. stosunkowo młodych, często unikatowych z punktu widzenia architektonicznego i urbanistycznego, naznaczonych „stygmami” trudnej historii okresu PRL. Ta specyficzność budynków może powodować ambiwalencję w odbiorze. Stąd często używa się określenia „trudne dziedzictwo”. Powstaje zatem pytanie: czy budynki będące przykładami takiej kategorii dziedzictwa mają potencjał rozwojowy? Wyniki badań prezentowane w pracy wskazują, że pomimo kłopotliwego pochodzenia czy często również wysokiego stopnia zużycia obiekty socymodernistyczne są trwale zakorzenione w środowisku lokalnym, niemniej nie są efektywnie użytkowane. Przedstawione rezultaty są częścią większego badania dotyczącego warunków wzmacniania potencjału endogenicznego miast opierającego się na zasobach dziedzictwa kulturowego socymodernizmu. Do realizacji badań wykorzystano model VRIO oraz badanie preferencji deklarowanych metodą gotowości do zapłaty (ang. *willingness to pay* [WTP]).

Słowa kluczowe: dziedzictwo trudne, socymodernizm, kapitał kulturowy, metoda gotowości do zapłaty, WTP, VRIO, zrównoważony rozwój

VALUE PERCEPTION OF THE ECONOMIC CULTURAL CAPITAL OF SOCIALIST-MODERNIST DISSONANT HERITAGE FROM THE PERSPECTIVE OF LOCAL AUTHORITIES IN POLAND

Abstract: The aim of the article is to identify the value of architectural resources from the cultural heritage of socialist-modernism as perceived by municipal officials responsible for spatial planning, cultural heritage, and urban development policy. The perception that those resources are valuable is a crucial factor in ensuring effective heritage protection, while also generating multiplier effects that stimulate socio-economic development, influence a sense of local identity, and contribute to the revitalization and aesthetic enhancement of urban spaces. The research presented focuses on specific sites, namely relatively new buildings, often unique from an architectural and urban planning perspective, but marked by the ‘stigma’ the challenging history of the Polish People’s Republic period. This distinctiveness may lead to ambivalence in their reception, hence the frequent use of the term ‘dissonant heritage’. This raises the question: do buildings that fall into this heritage category have developmental potential? The study’s findings indicate that, despite their problematic origins or often significant levels of physical deterioration, socialist-modernist structures are deeply rooted in the local environment. However, they are not being effectively utilized. The results presented form part of a larger study on conditions for strengthening the endogenous potential of cities based on the resources of socialist-modernist cultural heritage. The research utilized the VRIO model as well as a declared preference method known as willingness to pay (WTP).

Keywords: dissonant heritage, socialist-modernism, culture capital, willingness to pay, WTP, VRIO, sustainable development

1. WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe – materialne i niematerialne – często jest przedmiotem zainteresowania nauk związanych z rozwojem lokalnym i regionalnym (np. Álvarez-García

i in., 2019; Šmid Hribar i in., 2015; Theodora, 2020). Współcześnie podkreśla się wpływ dziedzictwa kulturowego na kształtowanie kapitału społecznego (np. Drápala,

2020; Murzyn-Kupisz i Działek, 2013) i budowanie tożsamości miejsca (np. Kepczyńska-Walczak i Walczak, 2015; Stepanchuk i in., 2020), a także jego silne oddziaływanie społeczno-gospodarcze (Panzer, 2022). Dziedzictwo jako konstrukt jest również poddawane ciągłym przekształceniom. Zmianom podlegają zarówno właściwości, jak i cechy o charakterze materialnym. Ponadto, pomimo iż odwołuje się do wytworów dawnych, jest też produktem teraźniejszości (Ibrahim, 2022; Legutko-Kobus, 2016). To depozytariusze i interesariusze dziedzictwa kulturowego, czyli podmioty je kształtujące, mają niebagatelny wpływ na ostateczne zaklasyfikowanie danego przedmiotu bądź zjawiska istniejącego w przestrzeni jako cennego, ustalając priorytety, jeśli chodzi o ochronę, wykorzystanie i utrzymanie poszczególnych zasobów. Oczywiście pojęcie wartości dziedzictwa kulturowego jest wielowymiarowe, niemniej jednak najczęściej na obraz dziedzictwa kulturowego nakładają się cechy rynkowe i pozarynkowe, które oddziałują na jego otoczenie (Murzyn-Kupisz, 2010). Cechy rynkowe (ekonomiczne) dziedzictwa przyjmują zwykle postać generatorów aktywności ekonomicznej wpisanych w specyfikę wybranych sektorów dziedzictwa kulturowego. Natomiast cechy pozarynkowe dotyczą przede wszystkim poprawy jakości życia mieszkańców (Kozioł i in., 2013). Współczesny paradygmat rozwoju, czyli zasada zrównoważonego rozwoju, odnosi się również do kwestii związanych z działaniami na rzecz dziedzictwa kulturowego (Giliberto i Labadi, 2022; Grazuleviciute-Vileniske, 2006; Lu i Ahmad, 2023). Wedle definicji Komisji Europejskiej (European Commision, b.r., akapit 2): „Zrównoważony rozwój jest jednym z pięciu filarów ram działania na rzecz dziedzictwa kulturowego. Podkreśla się w nich jego potencjał w zakresie zwiększenia kapitału społecznego, pobudzenia wzrostu gospodarczego i zapewnienia zrównoważenia środowiskowego” poprzez: rewitalizację miast i regionów, propagowanie dostosowania i adaptacyjnego ponownego wykorzystania zabytkowych budynków oraz zapewnienie równowagi pomiędzy dostępem do dziedzictwa kulturowego a zrównoważoną turystyką kulturalną i dziedzictwem naturalnym (European Commision, b.r., akapit 3).

Punktem wyjścia do rozważań zawartych w tym artykule jest identyfikacja postrzegania wartości specyficznych zasobów dziedzictwa kulturowego stanowiących spuściznę socmodernizmu pod kątem określenia ich przydatności w ramach budowania kapitału kulturowego miast, obejmującego wiele aspektów, na podstawie zasobów lokalnych. Specyficzność tych zasobów jest związana przede wszystkim z obciążeniami historyczno-skojarzeniowymi, które powodują, że obiekty socmodernizmu można uznać za przykład tzw. trudnego dziedzictwa (ang. *dissonant heritage*). Termin ten odwołuje się do obiektów materialnego dziedzictwa kulturowego, na których ciążyą nałeciałości związane np. z reżimem władzy, niechcianą

i wypieraną historią, a także estetyką (Przygodzki i Walecki, 2021; Sokołowicz, 2022; Sokołowicz i in., 2023). Dziedzictwo kulturowe socmodernizmu może więc być rozpatrywane w kontekście uznania go za zasób dziedzictwa trudnego. Nazwa stylu „socmodernizm” powstała od dwóch słów: socjalistyczny (czyli występujący w krajach socjalistycznych) i modernizm. Dysonans w odniesieniu do socmodernizmu wywołany jest bezpośrednim powiązaniem z władzą totalitarną. Relacje te uwidaczniają się zarówno na poziomie koncepcyjnym, jak i wykonawczym. W kontekście koncepcyjnym mają związek z odwołaniami do modernizmu jako lewicowego, międzynarodowego stylu architektonicznego. Związki modernizmu z ideami o podłożu lewicowym spowodowały, iż styl ten zdobył popularność w krajach socjalistycznych na terenie Europy Środkowo-Wschodniej, stając się na tym obszarze narzędziem politycznym, a w konsekwencji nośnikiem ideologii. W kontekście wykonawczym dysonans postrzegania tego rodzaju dziedzictwa odnosi się przede wszystkim do wątpliwości związanych z jakością materiałów wykorzystywanych do budowy obiektów oraz licznymi ograniczeniami koncepcyjnymi narzucanymi twórcom, jak np. normatywy budowlane (Baum, 2018; Szafrńska, 2016). Wspomniane zależności tworzą reguły stylu i świadczą o niewątpliwej unikalności zasobu. Stąd specyficzność dziedzictwa socmodernizmu utożsamiana jest z pewną ambiwalencją w jego postrzeganiu. Ta z kolei leży u podstaw problemów w przypisywaniu zasobom z tego okresu odpowiedniej wartości.

2. METODYKA BADAŃ

Głównym celem badawczym była identyfikacja postrzegania wartości tkwiącej w zasobach architektonicznych dziedzictwa kulturowego socmodernizmu przez urzędników miejskich samorządów terytorialnych. Obszarem prowadzenia badań były miasta o podobnym znaczeniu i porównywalnej randze w okresie powstawania obiektów socmodernistycznych. Badania zrealizowano w 38 miastach z 49 będących stolicami województw utworzonych po reformie administracyjnej z 1975 r. Z uwagi na duże dysproporcje w randze, znaczeniu oraz liczebności populacji miast z badania postanowiono wyłączyć ośrodki metropolitalne, znacznie różniące się w tym zakresie od pozostałych miast. Były to: Warszawa, Katowice, Kraków, Łódź, Trójmiasto, Poznań, Wrocław, Szczecin, Lublin oraz bipol Bydgoszcz i Toruń. Opierano się tutaj na delimitacji zaproponowanej w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (*Uchwała nr 239 Rady Ministrów*, 2012).

Przedmiotem badania były zasoby dziedzictwa kulturowego socmodernizmu, które zostały uprzednio zaklasyfikowane pod kątem następujących kryteriów:

- budowa rozpoczęta w okresie od 1956 r. do 1989 r.;
- brak funkcji mieszkaniowej;
- obecnie nadal widoczne oryginalne cechy fizjonomiczne budynków;
- istotny potencjał rozwojowy dla miasta (wartości kulturowe i urbanistyczno-architektoniczne uznane przez ekspertów).

Identyfikacja zasobów dziedzictwa socmodernistycznego na pierwszym etapie dokonana została na podstawie kwerendy dokumentów, literatury, wizji lokalnych, prasy lokalnej oraz informacji zawartych w serwisach internetowych. Na drugim etapie do weryfikacji listy zaproponowanych obiektów i ewentualnego jej uzupełnienia zaangażowano ekspertów (urzędników odpowiedzialnych za kwestie związane z planowaniem przestrzennym, dziedzictwem kulturowym i polityką rozwoju miasta). Etap ten pozwolił potwierdzić i uzupełnić katalog pierwotnie zidentyfikowanych przez autora obiektów. Finalnie do badania zaklasyfikowano 150 obiektów w 38 miastach.

Operacjonalizując cel badań, sformułowano hipotezę badawczą, którą poddano weryfikacji:

H₁: Wysoki poziom wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa kulturowego socmodernizmu wpływa na potencjał konkurencyjny miast.

Identyfikacja wartości dziedzictwa przez pryzmat cech świadczących o zakresie jego strategicznego oddziaływania na otoczenie jest kluczowa nie tylko dla ochrony cennych zasobów architektonicznych, ale także dla wzmacniania potencjału konkurencyjnego danego terytorium, stąd do określenia znaczenia dziedzictwa zastosowano miary odnoszące się do wartości rynkowej. Wyzwaniami badawczymi w tym względzie są właściwy dobór i adaptacja metody wyceny oraz interpretacja jej wyników. Jako podstawę identyfikacji operatu narzędziowego przyjęto: teorię kapitału kulturowego Davida Throsby'ego, objaśniającą zasadność wyboru narzędzi badawczych i teorii wspierających, oraz teorię zasobową (ang. *resource-based view* [RBV]), pozwalającą oszacować użytkową wartość ekonomiczną dóbr dziedzictwa kulturowego. W konsekwencji przyjętych teorii badawczych do realizacji badania wykorzystano metodę tzw. preferencji deklarowanych (ang. *stated preference methods* [SPM]), która umożliwiła oszacowanie nieużytkowej wartości ekonomicznej dóbr o charakterze nierynkowym w postaci określenia gotowości za zapłatę (ang. *willingness to pay* [WTP]), i model VRIO służący oszacowaniu użytkowej wartości ekonomicznej zasobu.

Zgodnie z teorią kapitału kulturowego na dziedzictwo kulturowe składają się komponenty o charakterze zarówno ekonomicznym, jak i kulturowym. Cechy związane z określeniem wartości ekonomicznej dóbr Throsby (2012) dzieli na: użytkowe, wynikające z użyteczności danego dobra, i nieużytkowe, będące konsekwencją rozpatrywania dziedzictwa kulturowego

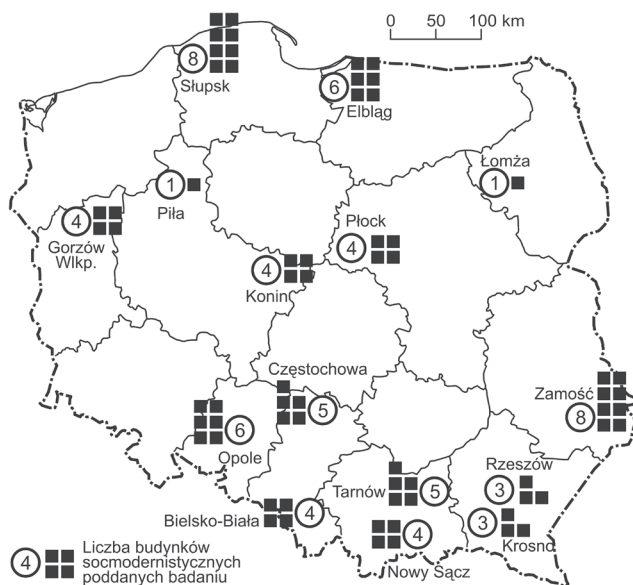
przez pryzmat dóbr o charakterze publicznym. Holistyczne określenie wartości ekonomicznej dziedzictwa kulturowego poprzez parametry użytkowe i nieużytkowe prowadzi do ustalenia tzw. całkowitej wartości ekonomicznej dobra (ang. *total economic value* [TEV]) (Adamus i Przygodzki, 2022).

W celu oszacowania użytkowej wartości ekonomicznej dziedzictwa socmodernistycznego skorzystano z teorii zasobowej, która wywodzi się z nurtu ekonomii instytucjonalnej oraz zarządzania organizacjami (Sokołowicz, 2013). Wspólną cechą tych podejść są rozważania na podstawie przyjętej tezy, że w długim okresie o konkurencyjności i użyteczności organizacji (w tym jednostek samorządu terytorialnego) decyduje posiadanie zasobów i zdolności, które są: (a) strategicznie wartościowe – ang. *valuable*, (b) rzadkie – ang. *rare*, (c) trudne do imitacji i kopiowania przez innych – ang. *(hard to) imitate* oraz (d) dobrze zorganizowane – ang. *(well) organized*. Cechy te agreguje się najczęściej w postaci modelu VRIO, którego nazwa jest akronimem składowych modelu.

Z perspektywy interpretacyjnej elementy te gwarantują wysoki poziom atrakcyjności zasobów, a więc *a posteriori* przekładać się to będzie na wysoki poziom atrakcyjności miast oraz chęć budowania i wspierania kapitału kulturowego na bazie zasobu. Określenie cech świadczących o strategiczności leży u podstaw badania właściwości cech zasobów socmodernizmu. W tym celu do każdej z cech modelu przypisano odpowiednie pytania ankietowe.

Drugą część badania, czyli określenie ekonomicznych wartości nieużytkowych, zrealizowano przy zastosowaniu badania metodą preferencji deklarowanych. Wartości nieużytkowe definiowane są jako: wartość istnienia wynikająca z samego faktu istnienia określonego dobra, wartość opcyjna odwołująca się do możliwości skorzystania z dobra w przyszłości oraz wartość dziedziczona – spuścizny wynikającej z możliwości pozostawienia po sobie dobra przyszłym pokoleniom. Metody te polegają na konstrukcji hipotetycznego rynku, na którym konsumenci dokonują wyboru czegoś, co w rzeczywistości na nim nie występuje i nie podlega wymianie rynkowej. Jedną z metod wyceny takich rodzajów dóbr jest WTP, gdzie konsumentom zadaje się pytanie, ile byliby gotowi zapłacić za określone dobro lub dany poziom usług (Navrud, 2005). Metody wyceny dóbr o charakterze nierynkowym stają się coraz bardziej powszechnym sposobem wyceny dziedzictwa kulturowego. Pierwotnie wykorzystywano je do określenia wartości dóbr środowiskowych (np. Carson i in., 1994), niemniej w ostatnich latach dostrzeżono także ich użyteczność w zakresie badania wartości dziedzictwa kulturowego (np. Adamus i Przygodzki, 2022; Mude i in., 2020).

Badanie zrealizowano w 2023 r. w formie ankiety internetowej wspomaganej wywiadem telefonicznym (metoda CATI). Respondentami byli przedstawiciele urzędów miast – osoby odpowiedzialne za kwestie



Rysunek 1. Rozmieszczenie i liczba budynków socmodernistycznych w Polsce w badaniu opinii miejskich samorządów terytorialnych
Źródło: opracowanie własne

związane z planowaniem przestrzennym, dziedzictwem kulturowym i polityką rozwoju. Badania zrealizowano w całej grupie 38 wytypowanych uprzednio miast, ale ważne odpowiedzi otrzymano z 15 miast (łącznie 21 odpowiedzi, w 3 miastach uzyskano więcej odpowiedzi od różnych ekspertów¹). Natomiast w części badania dotyczącej kwestii finansowych (badanie WTP) odpowiedzi udzielili przedstawiciele 9 miast². W 15 miastach objętych badaniem zidentyfikowano 66 obiektów socmodernistycznych (liczba opinii wydanych przez ekspertów: 100, w tym 44 dotyczące badania WTP) (rysunek 1).

Budynki będące przedmiotem analizy charakteryzowały się zróżnicowanym katalogiem funkcji. Przyporządkowania współcześnie dominujących funkcji budynków dokonano z wykorzystaniem delimitacji według Polskiej Klasyfikacji Obiektów Budowlanych (tabela 1).

3. WYNIKI BADAŃ

Wyniki badania zaprezentowano zgodnie z logiką identyfikacji poszczególnych komponentów modelu VRIO, tj. identyfikacji cech zasobów: strategicznie wartościowych, rzadkich, trudnych do imitacji i kopiowania przez innych oraz dobrze zorganizowanych. Pierwszym analizowanym komponentem modelu jest określenie strategicznej wartościowości dziedzictwa. Na postrzeganie wartości dziedzictwa kulturowego składają się czynniki o charakterze ekonomicznym i kulturowym. Cechy wartości kulturowej w tym przypadku

Tabela 1. Przyporządkowanie funkcji użytkowych do zidentyfikowanych zasobów dziedzictwa socmodernistycznego

Funkcja budynku	Liczba budynków
Budynki biurowe	11
Budynki handlowo-usługowe	14
Budynki hoteli i budynki zakwaterowania turystycznego	12
Budynki kultury fizycznej	4
Budynki łączności, dworców i terminali	3
Budynki muzeów i bibliotek	1
Budynki przeznaczone do sprawowania kultu religijnego i czynności religijnych	4
Budynki szkół i instytucji badawczych	5
Budynki szpitali i zakładów opieki medycznej	1
Ogólnodostępne obiekty kulturalne	8
Pozostałe budynki niemieszkalne, gdzie indziej niewymienione (brak funkcji – obiekty nieużytkowane lub opuszczone)	3

Źródło: opracowanie własne.

utożsamiono z korzyściami społecznymi generowanymi przez obiekty. Korzyści te wynikają z uwarunkowań historyczno-symbolicznych. Kształtują tożsamość kulturową, lokalną. Postrzeganie wartości kulturowej dziedzictwa powiązane jest ściśle z ładunkiem emocjonalnym wywoływanym przez dany obiekt (*genius loci* miejsca), wpływającym ostatecznie na jego wartość i potencjał ekonomiczny. W przypadku niniejszych badań dla respondentów dziedzictwo architektury socmodernistycznej jest spuścizną przynoszącą korzyści społeczne. Zauważono, iż cechy takie rozpoznano prawie dla połowy zidentyfikowanych zasobów (46 opinii). Wynik należy uznać za dość wysoki i szczególnie interesujący, zważywszy na kategoryzację dziedzictwa kulturowego socmodernizmu jako tzw. dziedzictwa trudnego.

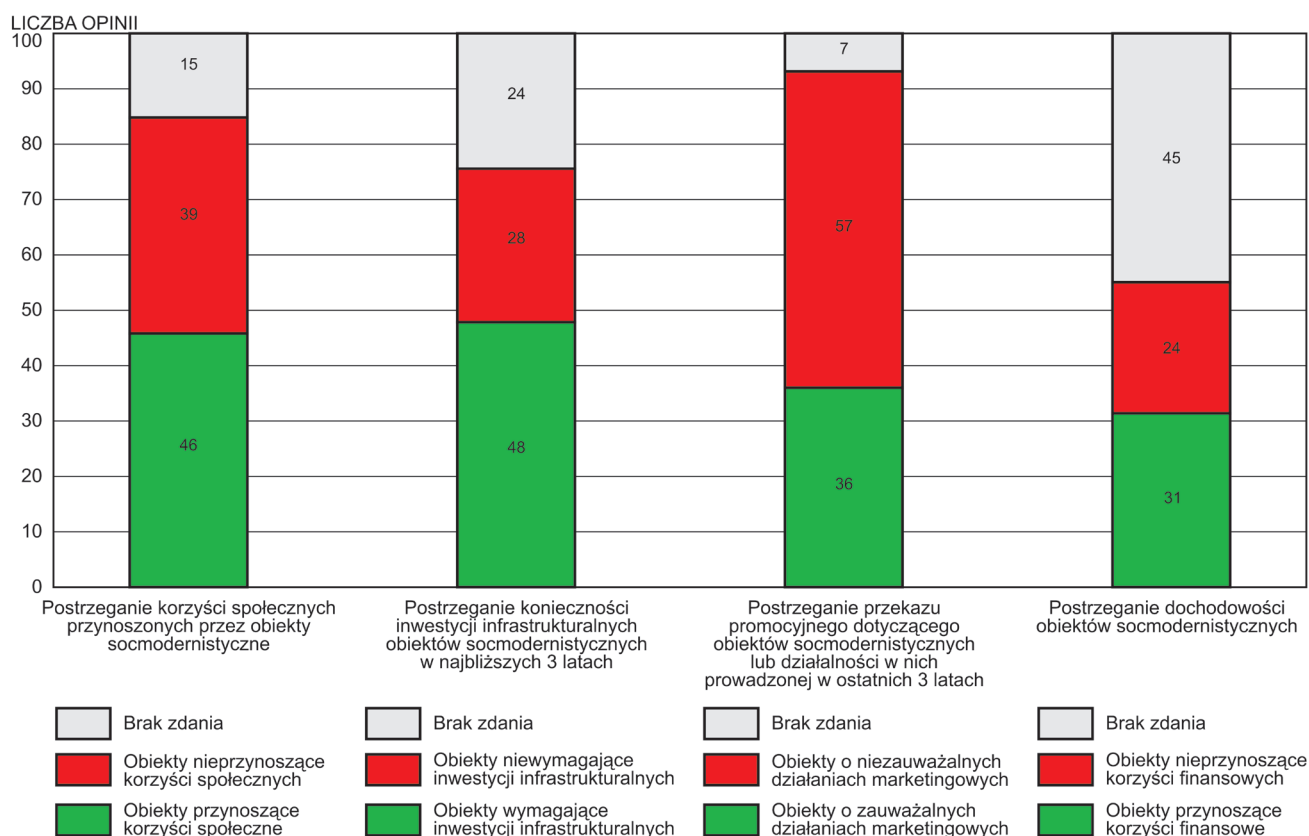
Wśród komponentów odwołujących się do ekonomicznej składowej postrzegania wartości dziedzictwa wyróżniono: czynniki związane z koniecznością przeprowadzenia działań remontowych (inwestycje infrastrukturalne), ocenę działań promocyjnych dotyczących obiektów oraz prognozy na temat ich dochodowości. W odpowiedziach na pytanie na temat konieczności przeprowadzenia inwestycji infrastrukturalnych w obiektach respondenci zwrócili uwagę, iż prawie połowa analizowanych zasobów (48 budynków) wydaje się obecnie znacznie wyeksploatowana. Wskazuje się na konieczność przeprowadzenia działań inwestycyjnych o charakterze infrastrukturalnym. Z kolei w odniesieniu do prawie 1/3 analizowanych zasobów (28 obiektów) ankietowani uznali, że obiekty socmodernistyczne charakteryzują się brakiem konieczności przeprowadzenia dodatkowych nakładów infrastrukturalnych z uwagi na aktualnie przeprowadzane

lub niedawno zakończone inwestycje. Wynik ten świadczyć może o niewielkiej, lecz rosnącej liczbie budynków, w których wykonywane są działania modernizacyjne (np. Dom Kultury „Oskard” w Koninie, Filharmonia Podkarpacka im. Artura Malawskiego w Rzeszowie, czy też Centrum Sztuki Mościce w Tarnowie). Zdecydowanie nisko oceniana była promocja obiektów socmodernistycznych. W stosunku do większości z nich (57) respondenci stwierdzili, że w ciągu ostatnich trzech lat promocja tych budynków bądź też działalności w nich prowadzonych była niewystarczająca, co świadczyć może zarówno o niedostatecznej jakości prowadzonego marketingu, jak i niewykorzystywanych możliwościach. Ponadto wobec znacznej części zasobów (45 budynków) ankietowani nie byli w stanie określić dochodowości (korzyści finansowych) obiektów socmodernistycznych. Fakt ten wskazuje na konieczność rozszerzenia badań na innych interesariuszy i depozytariuszy dziedzictwa socmodernistycznego, potencjalnie posiadających taką wiedzę (rysunek 2).

Określając cechy rzadkości dziedzictwa kulturowego socmodernizmu, odwołano się do kwestii postrzegania rzadkości architektonicznej i funkcyjnej obiektów. W odniesieniu do ponad połowy badanych obiektów respondenci ocenili, iż zasoby socmodernistyczne są wyjątkowe w obrazie miast, nie ma

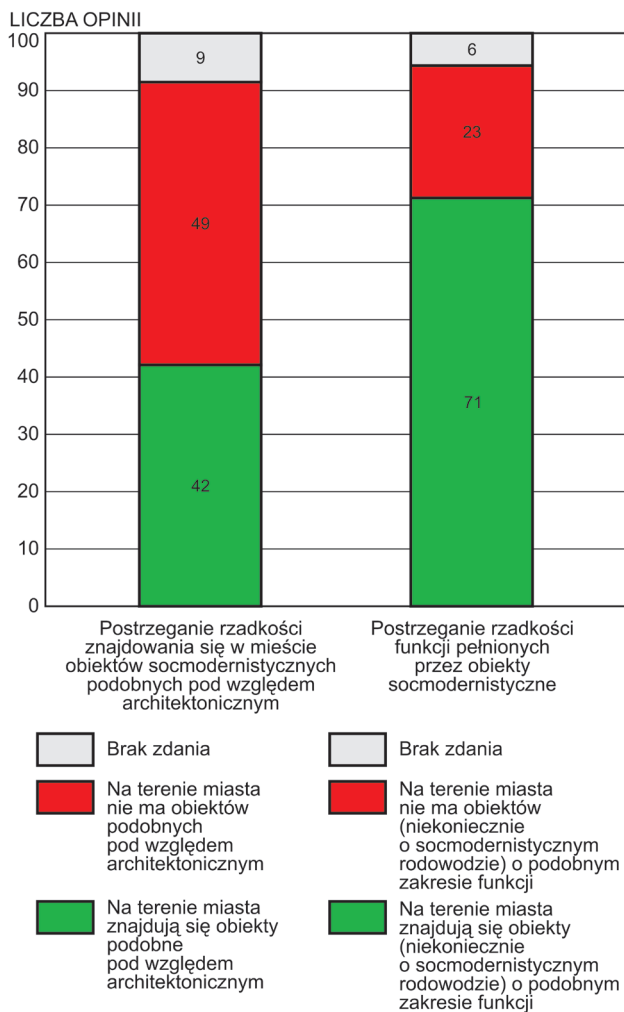
w sąsiedztwie podobnych lub zbliżonych odpowiedników. Zwracano uwagę na ich unikatowość pod względem architektonicznym. Z kolei liczba budynków, które wywołują przeciwne odczucia, jest zbliżona (42 obiekty). Wynik potwierdza charakterystykę klasyfikacji dziedzictwa socmodernizmu jako dziedzictwa trudnego – ambiwalentnego w odbiorze. W przypadku postrzegania rzadkości funkcji pełnionych przez obiekty socmodernistyczne można stwierdzić brak takiej relacji. Funkcje realizowane w tych obiektach jedynie w 23 przypadkach miały charakter niepowtarzalny w lokalnej przestrzeni. Można zatem sformułować stwierdzenie, że w zakresie dziedzictwa socmodernistycznego funkcja budynku nie jest ściśle powiązana ze stylem architektonicznym. W stosunku do prawie 3/4 zasobów dostrzeżono obiekty w sąsiedztwie o podobnym zakresie funkcji, lecz niekoniecznie socmodernistycznym rodowodzie (rysunek 3, zob. s. 98).

Badanie postrzegania trudności do imitacji i kopiowania dóbr przede wszystkim odnosiło się do kwestii zakorzenienia obiektów w krajobrazie miasta. Respondenci zobowiązani zostali do wyrażenia opinii dotyczącej pewnego rodzaju przynależności obiektu do przestrzeni miejskiej w perspektywie jego związków z miejscem o charakterze społecznym, ekonomicznym i estetycznym. W tym przypadku wyniki badań wskazują jednoznacznie, że obiekty dziedzictwa

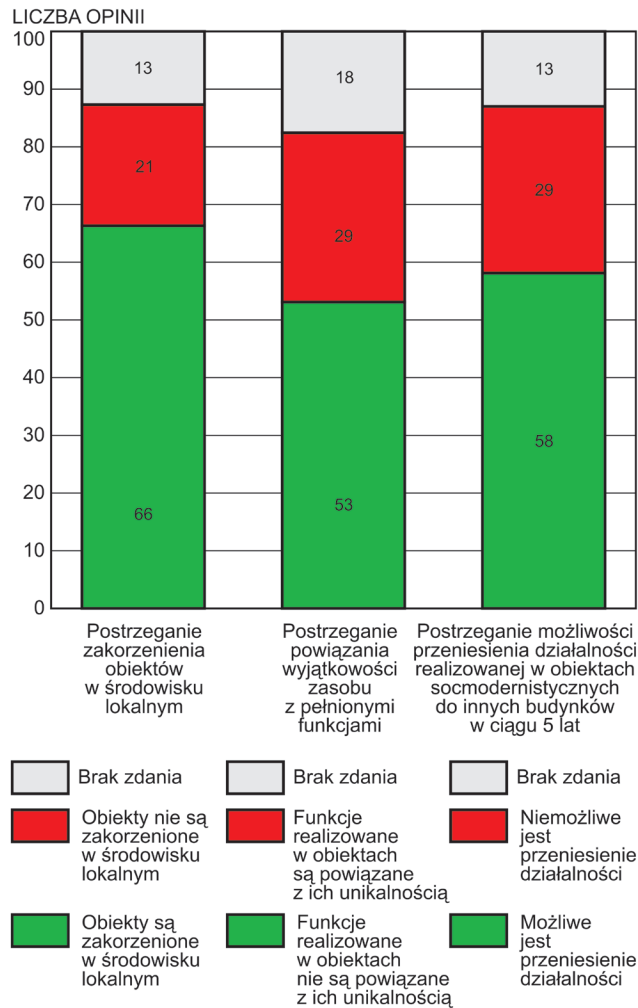


Rysunek 2. Postrzeganie składowych wartości (V) cech zasobu socmodernistycznego

Źródło: opracowanie własne



Rysunek 3. Postrzeganie składowych rzadkości (R) cech zasobu socmodernistycznego
Źródło: opracowanie własne



Rysunek 4. Postrzeganie składowych imitowalności (I) cech zasobu socmodernistycznego
Źródło: opracowanie własne

kulturowego socmodernizmu w zdecydowanej większości (66 budynków) pozostają obiektami trwale zakorzenionymi (zintegrowanymi urbanistycznie i społecznie) w obrazie miasta. Ponadto anketowani w większości stwierdzili, iż w ponad połowie zasobów (53 obiekty) funkcje realizowane w budynkach świadczą o ich unikalności. Zatem zakorzenienie to wzmacniane jest poczuciem społeczno-funkcyjnego zintegrowania obiektu z przestrzenią. Należy więc rozumieć, że cechy funkcjonalne obiektów są kluczowym elementem ich tożsamości wynikającej z charakterystyki historyczno-symbolicznej. Co ciekawe, jednocześnie eksperci stwierdzają, że funkcje realizowane w badanych budynkach nie są dla nich wyłączne (przynależne) i w okresie nie dłuższym niż pięć lat dałoby się je przenieść do innej lokalizacji. Taki stan rzeczy zaobserwowano w odniesieniu do większości obiektów (58). Może to sugerować, że funkcjonalność budynków jest postrzegana jako tymczasowa lub adaptacyjna, co oznacza, że ich przeznaczenie może się zmieniać w zależności od potrzeb społeczności

lokalnej. Funkcje realizowane w obiektach socmodernistycznych wykazują się zatem dużą elastycznością w stosunku do potrzeb i ewolucji miejsc (rysunek 4).

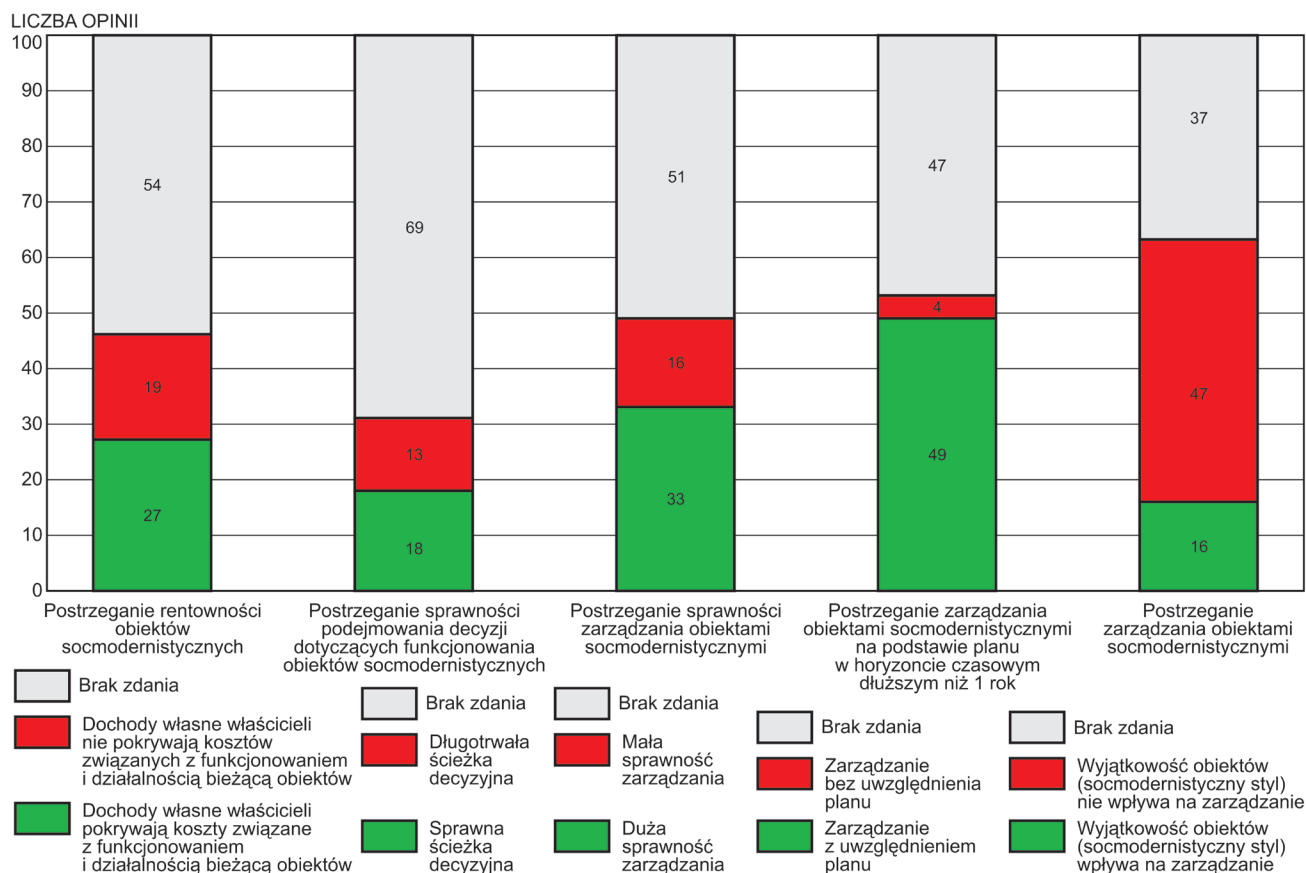
Ostatni komponent badania dotyczył kwestii związanych z jakością zorganizowania obiektów. Parametr zorganizowania w modelu VRIO odwołuje się do efektywności struktury, zarządzania i kultury organizacyjnej, które wspierają wykorzystanie zasobów przyczyniających się do osiągnięcia przewagi konkurencyjnej. Oznacza to, że gdy dysponuje się cennymi (wartościowymi), rzadkimi i trudnymi do skopionowania zasobami, aby w pełni je wykorzystać, należy mieć odpowiednią, efektywnie działającą strukturę organizacyjną. W przypadku niniejszych badań respondenci w większości przypadków (54 obiekty) nie dysponowali informacjami na temat potencjalnej rentowności obiektów. Może to oznaczać, że nie są dostrzegane możliwości wykorzystania zasobów w taki sposób, który mógłby generować korzyści finansowe. Ponadto anketowani w dużej mierze (69 budynków) nie potrafili ocenić sprawności podejmowania decyzji

w zakresie funkcjonowania obiektów socmodernistycznych. Wątpliwości w ocenie dotyczyły również samej sprawności zarządzania nimi. W przypadku większości badanych obiektów (51) nie potrafiono ocenić jakości tego procesu. Co ciekawe jednak, respondenci byli w stanie określić, że w odniesieniu do prawie połowy zasobów socmodernistycznych (49 obiektów) zarządzanie przebiega w sposób planowy. Zaryzykować można stwierdzenie, iż z perspektywy użytkowników zewnętrznych badanych obiektów, niemniej jednak ekspertów i podmiotów zainteresowanych tematem, brakuje skutecznej organizacji gospodarowania analizowanymi zasobami, ponieważ w odbiorze zewnętrznym niedostrzegalna jest w istotnym zakresie tzw. ręka gospodarza. Oczywiście wątek ten sugeruje realizację badań bezpośrednio wśród administratorów i właścicieli tych obiektów³. Ponadto według ankietowanych w przypadku 47 badanych budynków socmodernistyczny charakter zasobów nie wpływa na sposób zarządzania obiektami. Inaczej mówiąc, konstrukcja obiektów oraz styl, w jakim zostały wykonane, w sposób szczególny nie powodują trudności w gospodarowaniu nimi (rysunek 5).

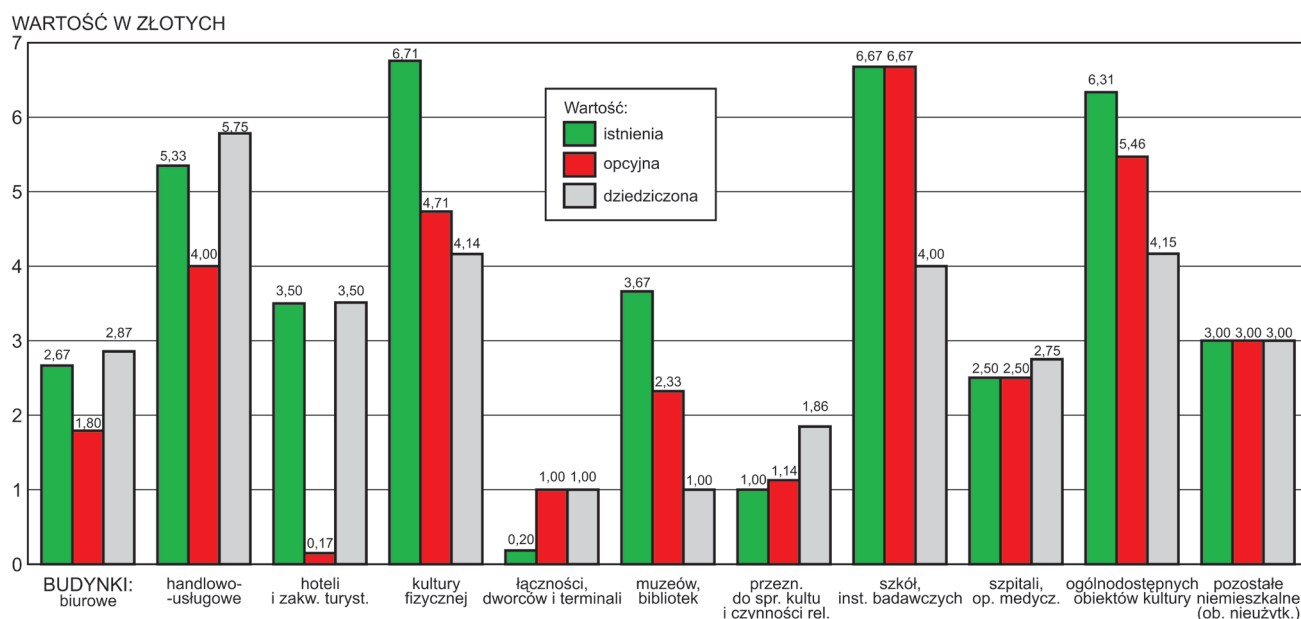
W badaniu WTP respondenci poproszeni byli o określenie gotowości do zapłaty za określone dobro lub dany poziom usług. Szacowanie tych wartości

powiązane było z potencjalnym dodatkowym miejskim opodatkowaniem wspierającym zachowanie wskazanych obiektów socmodernistycznych w krajobrazie miast. Badanie dotyczyło postrzegania ekonomicznej wartości nieużytkowej, utożsamianej z wartością istnienia, opcyjną i dziedziczną – ankietowani deklarowali wspieranie obiektów socmodernistycznych spośród zaproponowanych wartości pieniężnych (odpowiednio: 0 zł, 1 zł, 5 zł, 10 zł, 20 zł, 40 zł i 50 zł). Każde pytanie odwoływało się do różnego rodzaju ekonomicznych pozaużytkowych wartości składających się na obszar całkowitej wartości ekonomicznej dobra. Analizowano także percepcję obiektu i jego rolę. Wyniki badań w tym przypadku pozwalają więc na określenie tendencji ogólnych dotyczących szacowania wartości dziedzictwa kulturowego w określonych scenariuszach: odnoszącym się do funkcji pełnionych przez budynki socmodernistyczne (rysunek 5) oraz dotyczącym chęci wspierania zasobów socmodernizmu w miastach, w których obiekty te wcześniej zidentyfikowano (rysunek 6, zob. s. 100).

Zebrane wyniki cząstkowe dla każdego typu pytań zostały uśrednione i przyporządkowane odpowiednio do każdej z kategorii funkcji budynków. W efekcie, analizując wyniki ogólne badania WTP pod kątem wszystkich respondentów biorących w nim udział,



Rysunek 5. Postrzeganie składowych zorganizowania (O) cech zasobu socmodernistycznego
Źródło: opracowanie własne



Rysunek 6. Wyniki badań gotowości za zapłatę (WTP) w powiązaniu ze zidentyfikowanymi funkcjami budynków na podstawie ich klasyfikacji
Źródło: opracowanie własne

zauważyć można pewnego rodzaju tendencję ku chętniejszemu i bardziej hojnemu wspieraniu obiektów, których właścicielem jest miasto. Hale sportowe i inne obiekty sportowe, szkoły, budynki sztuki i kultury są bowiem z reguły własnością spółek miejskich bądź też podmiotów miejskich nimi zarządzających. Z kolei wśród budynków będących najczęściej we władaniu właścicieli prywatnych wyróżnia się dość duża chęć wspomagania przez ankietowanych socmodernistycznych obiektów handlowo-usługowych. Szczególnie widoczna jest tutaj najwyżej oceniana w całym badaniu wartość dziedziczona (5,75 zł na 1 mieszkańca miasta), związana z zagwarantowaniem zachowania tych obiektów jako spuścizny dla przyszłych pokoleń.

Ponadto ankietowani najwięcej środków finansowych związanych z chęcią zachowania spuścizny socmodernistycznej dla przyszłych pokoleń (wartość dziedziczona) deklarowali na obiekty biurowe (2,87 zł na 1 mieszkańca miasta), budynki służby zdrowia (2,75 zł na 1 mieszkańca miasta) oraz budynki sakralne (1,86 zł na 1 mieszkańca miasta). Z kolei w przypadku szacowania wartości opcyjnej, gdzie kluczowe jest zachowanie szans na możliwość skorzystania z danego dobra w przyszłości, można zauważyć bardzo małą chęć wspierania socmodernistycznych obiektów o funkcji hotelowej (0,17 zł na 1 mieszkańca). Zjawisko to może być pokłosiem silnych zmian w zakresie fizjonomii i zużycia budynków, w szczególności ich wnętrza. Oryginalne pokoje budynków, mające standard okresu PRL, ewidentnie nie stanowią o atrakcyjności obiektu. Natomiast relatywnie wysokie wyniki osiągnięto w przypadku budynków szkół i instytucji

badawczych, obiektów kultury i sportowych (odpowiednio: 6,67 zł, 5,46 zł i 4,71 zł na 1 mieszkańca miasta). W przypadku wartości istnienia, w której wartość wynika z samego faktu istnienia określonego dobra, nawet jeżeli pojedyncze osoby czy społeczności nie korzystają z niego bezpośrednio na co dzień i nie planują tego w przyszłości, najmniejszą skłonnością wspierania charakteryzowały się obiekty łączności i transportu oraz budynki o charakterze religijnym (odpowiednio: 0,20 zł i 1 zł na 1 mieszkańca). Wyniki w zakresie obiektów łączności i transportu są zastanawiające, bowiem obiekty dziedzictwa kulturowego o wskazanych funkcjach są stosunkowo często przedmiotem inwestycji publicznych. Widoczne są liczne inwestycje infrastrukturalne, zarówno w przypadku obiektów o ugruntowanej marce zabytku (np. dworzec kolejowy we Wrocławiu), jak i tych, które pochodzą z czasów PRL (np. dworzec autobusowy w Kielcach). Ciekawe wyniki dotyczą budynków obecnie nieużytkowych, w stosunku do których respondenci nie potrafili wykazać charakteru wspierania (wartości istnienia, opcyjna i dziedziczona zostały wycenione po równo i wynosiły 3 zł na 1 mieszkańca), co może wskazywać z jednej strony na postulowanie zachowania tych obiektów w krajobrazie miast, z drugiej natomiast na brak sprecyzowanych planów dotyczących ich ponownego zaadaptowania.

Prezentacja wyników badania WTP została zorganizowana także w odniesieniu do średniej deklarowanej ceny wyrażającej gotowość do zapłaty przez respondenta „za ochronę danego dobra” z uwzględnieniem całkowitej liczby mieszkańców danego

miasta. Uzyskane wartości kwotowe zilustrowano wskaźnikiem przeliczonym na 1000 mieszkańców miasta (tabela 2).

Tabela 2. Średnia deklarowana suma w zł na 1000 mieszkańców, wyrażająca gotowość do zapłaty za ochronę socmodernistycznych obiektów dziedzictwa kulturowego w miastach

Miasto	Rodzaj wartości (zł)		
	Wartość istnienia	Wartość opcyjna	Wartość dziedziczona
Bielsko-Biała	833,83	833,83	1250,74
Częstochowa	728,99	635,26	739,40
Konin	1362,24	340,56	681,12
Krosno	443,22	443,22	886,44
Opole	316,15	421,53	84,31
Rzeszów	295,77	328,64	197,18
Słupsk	266,29	219,51	140,34
Tarnów	187,13	270,30	270,30
Zamość	44,21	73,68	88,41

Źródło: opracowanie własne.

Analizując otrzymane wyniki, można zauważyć dość znaczne różnice w szacowaniu dziedzictwa kulturowego z okresu PRL. Najniższe wartości kwotowe w przeliczeniu na 1000 mieszkańców odnotowano w Zamościu i to w zasadzie we wszystkich kategoriach wartości (ekonomicznej i nieużytkowej dobra). Najwyższe wartości w przypadku określenia wartości istnienia zadeklarowano w Koninie, co świadczyć może o docenieniu potencjału kryjącego się w obiektach socmodernistycznych, które przeszły renowację. Przykładem jest niewątpliwym sukces wizerunkowy wyremontowanego Domu Kultury „Oskard”, którego przebudowa cieszy się powszechną aprobatą ze strony środowiska architektoniczno-urbanistycznego (Nowak, 2021). Najwyższe kwoty w przypadku określenia wartości opcyjnej oraz dziedziczonej odnotowano w Bielsku-Białej. Funkcja obiektów socmodernistycznych w krajobrazie miasta została oceniona bardzo wysoko. Ponadto można przypuszczać, że realizowane w budynkach funkcje łączą się z samymi budynkami, współtworząc tym samym istotną wartość historyczno-skojarzeniową. Respondenci zauważają też konieczność zachowania tych obiektów przez nadanie im odpowiedniej ochrony prawnej. Ciekawie tym samym prezentują się wyniki z Opola. Odnotowano tam średnie wartości dotyczące wartości opcyjnej i istnienia, niemniej jednak obiektom zlokalizowanym w tym mieście przypisano wartość najniższą w przypadku oceny wartości dziedziczonej (średnio 84,31 zł). Wyniki te mogą świadczyć o braku przekonania respondentów o słuszności uznania tych obiektów za zabytkowe, a co za tym idzie – warty ochrony, w tym o charakterze konserwatorskim.

4. WNIOSKI

Wyniki badań wskazują przede wszystkim na degradację obiektów dziedzictwa kulturowego socmodernizmu, ale pomimo dość dużego zużycia wydają się one trwale zakorzenione w środowisku lokalnym, generując tym samym znaczne korzyści społeczne. Zauważyć można natomiast pewnego rodzaju przekonanie, iż obiekty te wydają się być niedostatecznie promowane i tym samym doceniane. Potencjał endogeniczny opierający się na lokalnych zasobach jest wykorzystywany nieefektywnie. Istnieją zatem silne przesłanki do zwiększania atrakcyjności tych budynków poprzez odpowiednie remonty i modernizację, a także ukierunkowane działania promocyjne. Ponadto analiza badanych obiektów dziedzictwa socmodernizmu potwierdza główną cechę zasobów dziedzictwa trudnego, a więc dysonanse w ich odbiorze. Postrzeganie rzadkości architektonicznej występowania obiektów socmodernistycznych w miastach ma charakter niejednoznaczny. W odniesieniu do ponad połowy zasobu uznano, że budynki te nie mają swoich odpowiedników w obrazie miasta (zatem zasób można uznać za unikatowy). Poza tym funkcja przez nie pełniona nie jest powiązana ściśle ze stylem architektonicznym – zasoby te można określić jako dość elastyczne w kontekście przystosowywania ich do nowych funkcji. Co ciekawe, respondenci jednocześnie zwracają uwagę na silne powiązanie funkcji budynków z ich wyjątkowością, co dowodzi dużej wartości symboliczno-skojarzeniowej tych obiektów, a zatem mocnego zakorzenienia w przestrzeni lokalnej. Potencjalna łatwość dostosowania budynków do nowych funkcji świadczy o uniwersalności tego typu budownictwa. Socmodernistyczny rodowód zasobów nie wpływa w sposób istotny na sposób zarządzania obiektami. Przyjąć zatem można, że w opinii respondentów nie są one kłopotliwe w zarządzaniu.

Powyższe wnioski są również interesujące z punktu widzenia powiązania danych jakościowych z ilościowymi, czyli przeprowadzonymi badaniami WTP. Według opinii respondentów widać szczególne zainteresowanie ochroną i inwestowaniem w obiekty będące najczęściej we władaniu jednostek samorządów terytorialnych. Istnieje więc wskazanie do rozszerzenia badania na pozostałych interesariuszy dziedzictwa kulturowego w celu uzyskania pełnego obrazu dotyczącego postrzegania dziedzictwa kulturowego socmodernizmu. Pomijając wysokie wartości wyceny zasobów będących najczęściej we władaniu jednostek samorządów terytorialnych, wyróżnia się też chęć wspierania socmodernistycznych obiektów handlowo-usługowych. Ponadto ankietowani relatywnie nisko ocenili konieczność wspierania obiektów komunikacji i łączności oraz kościołów. Zauważyć również można mierzalny wpływ działań inwestycyjnych ukierunkowanych na zasoby dziedzictwa kulturowego, bowiem najwyższe wartości wyceny wartości istnienia zostały

odnotowane w mieście, w którym zaczęto inwestować w modernizację zasobów z tego okresu (Konin). Dodatkowo respondenci postrzegają większą wartość obiektów socmodernizmu w tych obiektach, które podczas modernizacji zachowują swój wyjątkowy, oryginalny styl, niż w tych, które jedynie objęte są ochroną konserwatorską.

Czy zatem w opinii urzędników miejskich zasoby dziedzictwa kulturowego socmodernizmu mogą stanowić aktywa wpływające na potencjał konkurencyjny miast, a więc świadczący o ich atrakcyjności? Z pewnością zasoby te mają spory niewykorzystany potencjał. Pomimo kategoryzacji jako zasoby trudnego dziedzictwa postrzegane są jako aktywa będące pasami transmisyjnymi różnego rodzaju wartości. Weryfikacja zakładanej hipotezy ma charakter konfirmatywny. Znaczne zaniedbanie takich miejsc wpływa na niekorzystne ich postrzeganie, jednak w dużej mierze zauważalna jest ich unikatowość. Wyniki badań wskazują, że przeprowadzenie działań modernizacyjnych w omawianych obiektach wpływa na wycenę wartości dziedzictwa. Wydaje się zatem, iż konieczne jest przeprowadzenie kompleksowych prac modernizacyjnych, szczególnie w budynkach zaniedbanych (zużytych technicznie i funkcjonalnie), a także zintensyfikowanie działań mających na celu lepszą organizację w ramach zarządzania poszczególnymi obiektami. Wówczas zasoby te mają szansę stać się potencjałem o charakterze strategicznym, wpływającym bezpośrednio na konkurencyjność miast.

PRZYPISY

¹ Miasta objęte badaniem: Bielsko-Biała, Częstochowa, Elbląg, Gorzów Wielkopolski, Konin, Krosno, Łomża, Nowy Sącz, Opole, Piła, Płock, Rzeszów, Słupsk, Tarnów i Zamość. Więcej niż jedną odpowiedź uzyskano z Częstochowy (3) i ze Słupska (2).

² Miasta objęte badaniem WTP: Bielsko-Biała, Częstochowa, Konin, Krosno, Opole, Rzeszów, Słupsk, Tarnów i Zamość.

³ Badania w tym zakresie są także przewidziane i realizowane przez autora pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Adamus, J., Przygodzki, Z. (2022). *Ekonomiczna wartość przestrzeni publicznych. Kapitał, wycena, zarządzanie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <http://hdl.handle.net/11089/42088>
- Álvarez-García, J., Maldonado-Erazo, C.P., de la Cruz Del Río-Rama, M., Castellano-Álvarez, F.J. (2019). Cultural heritage and tourism basis for regional development: Mapping of scientific coverage. *Sustainability*, 11(21), artykuł 6034. <https://doi.org/10.3390/su11216034>
- Baum, M. (2018). The 1974 urban planning norms in the shaping of green areas on the example of Białystok / Normatyw urbanistyczny z 1974 r. w kształtowaniu zieleni osiedlowej na przykładzie Białegostoku. *Architektura Krajobrazu*, 3, 38–49. http://architekturakrajobrazu.up.wroc.pl/images/3_2018_Baum.pdf
- Carson, R.T., Wilks, L., Imber, D. (1994). Valuing the preservation of Australia's Kakadu conservation zone. *Oxford Economic Papers*, 46(supl. 1), 727–749. http://doi.org/10.1093/oepl/46.Supplement_1.727
- Drápala, D. (2020). Social capital and safeguarding of intangible cultural heritage: Theoretical concepts of departure and the potential of further research. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 68(2), 122–135. <https://doi.org/10.2478/se-2020-0007>
- European Commission. (b.r.). *Zrównoważony rozwój i dziedzictwo kulturowe*. <https://culture.ec.europa.eu/pl/cultural-heritage/cultural-heritage-in-eu-policies/sustainability-and-cultural-heritage>
- Giliberto, F., Labadi, S. (2022). Harnessing cultural heritage for sustainable development: An analysis of three internationally funded projects in MENA countries. *International Journal of Heritage Studies*, 28(2), 133–146. <https://doi.org/10.1080/13527258.2021.1950026>
- Grazuleviciute-Vileniske, I. (2006). Cultural heritage in the context of sustainable development. *Aplinkos tyrimai, inžinerija ir vadyba / Environmental Research, Engineering and Management*, 3(37), 74–79.
- Ibrahim, F.M.A. (2022). Cultural heritage and literature in the face of global challenges. *Proceeding of International Seminar ECKLL X 2022*, 10(1), 17–30. <https://ejournal.unitomo.ac.id/index.php/eckll/article/view/5644>
- Kepczynska-Walczak, A., Walczak, B.M. (2015). Built heritage perception through representation of its atmosphere. *Ambiances* [online], 1. <https://doi.org/10.4000/ambiances.640>
- Kozioł, A., Trelka, M., Florjanowicz, P. (2013). *Spółeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*. Narodowy Instytut Dziedzictwa. <https://ksiegarnia.nid.pl/wp-content/uploads/2022/08/Spoleczno-gospodarcze-oddziaływanie-dziedzictwa-kulturowego.Raport.pdf>
- Legutko-Kobus, P. (2016). Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju i specjalizacji regionów. *Studia Komitetu Przemysłowego Zagospodarowania Kraju PAN*, (170), 140–157. <https://www.czasopisma.pan.pl/dlibra/publication/112666/edition/97932/content/dziedzictwo-kulturowe-jako-czynnik-rozwoju-i-specjalizacji-regionow-cultural-heritage-as-a-factor-in-development-and-specialization-of-regions-legutko-kobus-paulina>
- Lu, Y., Ahmad, Y. (2023). Heritage protection perspective of sustainable development of traditional villages in Guangxi, China. *Sustainability*, 15(4), artykuł 3387. <https://doi.org/10.3390/su15043387>
- Mude, H., Belachew, A., Bersisa, M. (2020). Non-market valuation of Tiya Megalithic World Cultural Heritage of Ethiopia, application of travel cost and contingent valuation methods. *American Journal of Environmental and Resource Economics*, 5(3), 59–70. <https://doi.org/10.11648/j.ajere.20200503.13>
- Murzyn-Kupisz, M. (2010). Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii. *Zarządzanie Publiczne*, 3(13), 19–32.
- Murzyn-Kupisz, M., Działek, J. (2013). Cultural heritage in building and enhancing social capital. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 3(1), 35–54. <https://doi.org/10.1108/20441261311317392>
- Navrud, S. (2005). Valuing cultural heritage – lessons learned. W: C.A. Brebbia i A. Torpiano (red.), *Structural studies, repairs and maintenance of heritage architecture IX* (s. 95–100). WIT Press. <https://www.witpress.com/Secure/elibrary/papers/STR05/STR05010FU.pdf>
- Nowak, A.W. (2021, 29 lipca). *Oskard ugładzony*. Wielkopolska. Kultura u podstaw. <https://kulturaupodstaw.pl/oskard-ugladzony/>
- Panzeria, E. (2022). *Cultural heritage and territorial identity: Synergies and development impact on European regions*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-94468-1>

- Przygodzki, Z., Waleski, I. (2021). Szacowanie wartości trudnego dziedzictwa kulturowego. Wycena dóbr nierynkowych metodą deklarowanych preferencji na przykładzie modernistycznego kompleksu biurowo-handlowego. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica*, 1(352), 7–23. <https://doi.org/10.18778/0208-6018.352.01>
- Šmid Hribar, M., Bole, D., Pipan, P. (2015). Sustainable heritage management: Social, economic and other potentials of culture in local development. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 188, 103–110. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.344>
- Sokołowicz, M.E. (2013). Zagadnienie bliskości w badaniach nad rozwojem terytorialnym. Podejście instytucjonalne. W: A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka* (s. 59–89). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-954-4.04>
- Sokołowicz, M.E. (2022). Wartościowanie niejednoznacznego dziedzictwa modernizmu w mieście na przykładzie stacji kolejowej Warszawa Ochota. *Studia Regionalne i Lokalne*, 87(1), 86–107. https://studreg.uw.edu.pl/dane/web_sril_files/1819/2022_1_sokolowicz.pdf
- Sokołowicz, M.E., Nowakowska, A., Ciarkowski, B. (2023). *The ambiguous legacy of socialist modernist architecture in Central and Eastern Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003299172>
- Stepanchuk, A., Gafurova, S., Latypova, M. (2020). “Genius loci” as a resource for the development of historical areas of the city. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 890, artykuł 012013. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/890/1/012013>
- Szafrńska, E. (2016). *Wielkie osiedla mieszkaniowe w mieście postsocjalistycznym. Geneza, rozwój, przemiany, percepcja*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <http://hdl.handle.net/11089/39624>
- Theodora, Y. (2020). Cultural heritage as a means for local development in Mediterranean historic cities – the need for an urban policy. *Heritage*, 3(2), 152–175. <https://doi.org/10.3390/heritage3020010>
- Throsby, D. (2012). Heritage economics: A conceptual framework. W: G. Licciardi i R. Amirtahmasebi (red.), *The economics of uniqueness: Investing in historic city cores and cultural heritage assets for sustainable development* (s. 45–74). The World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/727651468340186831/pdf/730720PUB0EPI001200pub0date01001012.pdf>
- Uchwała nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. MP 2012, poz. 252, 188.

Artykuł wpłynął:

13 lipca 2024

Zaakceptowano do druku:

10 listopada 2024